

Формування граматичних понять української мови у початкових класах засобами дидактичних ігор

Автор: Шпортун Наталія Миколаївна

Мовна ситуація в Україні значною мірою залежить від вивчення української мови як базової дисципліни в загальноосвітній школі. Нові мотиви опанування державної мови (вихід на рівень міжнародного спілкування, дипломатичних відносин та ін..) вимагають оновлення методики викладання української мови, диференційованого підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних ґрунтовних знань та умінь з української мови. Вивчення української мови молодшими школярами є початковим етапом у вихованні мовної особистості. Важливу роль в цьому процесі відіграє знайомство з частинами мови.

Вивчення частин мови в початкових класах має на меті ознайомлення учнів з такими самостійними частинами мови, як іменник, прикметник, дієслово, особові займенники, числівники, прислівники і з службовою частиною мови прийменником, усвідомлення того, що кожне слово є назвою предмета, ознаки чи дії і відповідає на питання *хто?, що?, яка?, який?, яке?, що робить?*, застосування форми словозміни передбачених правилом, таких як правопис відмінкових закінчень іменників і прикметників, особових закінчень дієслів тощо, розвиток усного і письмового мовлення учнів шляхом збагачення їх словника новими іменниками, прикметниками чи дієсловами, уточнення змісту окремих слів, розвиток уміння добирати слова для передачі своїх думок, з'ясування синтаксичної функції того чи іншого слова (частини мови).

1.1. Вивчення іменника в молодших класах

Знайомство з частинами мови починається з вивчення іменника як найбільш уживаного учнями лексико-граматичного класу слів. Вивчення іменників в початкових класах передбачає, по-перше, формування граматичного поняття іменник, по-друге, формування навичок правопису відмінкових закінчень іменників, по-третє, збагачення словника учнів іменниками і розвиток навичок точного використання їх у мові. Ці завдання розв'язуються не ізольовано, а у взаємозв'язку. Лексичні і граматичні ознаки іменника досить складні, а тому вивчення цієї частини мови вимагає поступового накопичення конкретного матеріалу для узагальнення знань про іменник як частину мови.

Система роботи над вивчення теми «Іменник» має бути цілеспрямованим процесом, який передбачає певну послідовність ознайомлення учнів із лексичним значенням і граматичними ознаками цієї частини мови; а також поступове ускладнення вправ, спрямоване на формування навичок точного вживання іменників у мовленні і правильне їх написання.

Формування у молодших школярів граматичного поняття «іменник» складається з кількох етапів. Перший – підготовчий, який збігається з періодом навчання грамоти. Підготовка учнів до усвідомлення поняття «іменник» передбачає уміння розрізнити предмет і його назву, розвиток уміння класифікувати слова за певною смисловою ознакою (назви овочів, фруктів, транспорту тощо).

Другий етап формування поняття «іменник» передбачає ознайомлення учнів із граматичними ознаками слів у єдності з їх смисловими значеннями (відповідають на питання *хто? що?*, називають предмети) й закріплення їх у термін «іменник». Ця робота потребує від учня більше високого ступеня узагальнення, ніж це було на підготовчому стані.

Третій етап полягає у поглибленні знань про смислове значення іменників, засвоєння форми роду, числа, підготовці до усвідомлення відмінків, розширене знання про власні і загальні назви.

Четвертий етап передбачає формування умінь відмінювати іменники, свідомо вживати відмінкові форми для вираження своїх думок і правильно писати відмінкові закінчення [12, с.43].

Загальне поняття про іменник починає формуватися в дитини ще у добукварний період. Саме тут учитель навчає дітей розрізняти предмет і слово, що його називає. Подальше формування поняття «іменник» передбачає роботу над лексичними значеннями іменника і його граматичною ознакою – відповідає на питання хто? що?

У 2 класі діти дізнаються про те, що слова, які означають назви людей і тварин, відповідають на питання хто?, а слова, які означають назви інших предметів – на питання що? З цією метою учитель здійснює систематизацію слів предметів, тобто виділяє, групи слів на позначення людей, тварин, рослин, предметів побуту. Внаслідок такої роботи у дітей формується уявлення про іменники – назви істот і неістот.

Вправи на формування загального поняття про іменник

Гра «Хто? Що?»

Учитель показує предметні малюнки із зображенням людей, тварин, речей, рослин тощо. У відповідь учні сигналізують картками «Хто?» або «Що?»

Гра «Істота чи неістота»

На магнітофонній стрічці записані іменники. Наприклад, Україна, українка, хліб, кобзар, байкар, спів, хлібороб, будівельник, співачка, будова, аптека, котик, аптекар, ...).

Учні слухають запис, на кожний іменник сигналізують картками «Хто?», «Що?» або «Істота», «Неістота».

Гра «Хто швидше?»

Учні одночасно починають і пишуть протягом умовного часу (5-10 хв.) слова, що відповідають на питання що? (назви предметів у класній кімнаті або назви меблів чи одягу). Скільки слів запише учень – стільки дістає балів. Відраховується по два бали за допущені помилки.

Гра «Іменники на одну букву»

Учитель пропонує на певну букву зібрати і записати іменники, що відповідають на питання що? (або на питання хто?), наприклад на букву «ем».

Переможцем вважається той, хто протягом визначеного часу (3-5 хв.) правильно запише найбільшу кількість таких слів.

Гра «Хто це? Що це?»

На дошці чи на моніторі комп'ютера записані слова: вовк, лисиця, ясен, лев, горобина, дуб.

- Назвати хто це? що це?
- Які з цих слів є назвами рослин, а які – назвами тварин?
- Як називаються слова, що означають назви предметів і відповідають на питання хто? що?

Записати подані іменники у дві колонки: у першу – назви рослин, у другу – тварин.

Гра «Лото»

На картках написано по декілька слів, що означають назви предметів. Учитель розкриває зміст певного слова, а учні повинні знайти його на картках і закрити.

Наприклад, для гри можна використати такі слова (іменники): акваріум, верблюд, вогнище, гербарій, компас, метро, театр.

Для вчителя: 1. Скляний ящик з водою для риб. 2 Жуйна тварина з одним чи двома горбами. 3. Колекція засушених рослин. 4. Приміщення, де відбуваються вистави. 5. Підпалена купа дров чи хмизу. 6. Прилад для визначення сторін горизонту. 7. Підземна міська залізниця.

Виграє той, хто першим закриє усі назви на своїй картці.

Поняття «число» засвоюються дітьми на реальній, предметній основі: у житті вони зустрічають один або декілька предметів. У зв'язку з цим уявлення про число сформоване ще у дошкільному віці, адже практично діти вміють користуватися формами однини і множини іменників (книга – книги). Усвідомлення числа іменників як граматичної категорії починається в школі.

Поняття про однину і множину іменників формується послідовно. У 1-2 класах діти дістають уявлення про один і багато предметів, вчать добирати слова за зразком (музей – музеї, котеня – котенята) або змінювати форму слова, керуючись настановою «один – багато».

Терміни «однина – множина» вводяться в 3 класі. Якщо в 1-2 класі учні лише практично користуються числовими формами, то у третьому класі продовжується формування поняття «число іменників» на більш високому рівні.

Під час вивчення числа іменників діти повинні зрозуміти:

- якщо іменник означає назву одного предмета, він вживається в однині (парта);
- якщо іменник означає назву двох або більшої кількості предметів, він вживається у множині (парти);
- не всякий іменник, що має форму множини, називає кілька предметів (двері).

У процесі роботи над числом іменників учитель має сформувані вміння:

- розрізняти іменники в однині і множині за значенням і закінченням;
- утворювати форму множини від найбільш уживаних форм однини і навпаки;
- правильно вживати числові форми іменників у мовленні [9, с.17].

Робота над вивченням числа іменників проходить у певній послідовності[4, с.36]..

Вправи на визначення числа іменників

Гра «Множина чи однина?»

Учитель називає іменники в однині та множині. Учні картками, на яких написано «Однина», «Множина», визначають число іменників.

Виграє той, хто найменше помилиться.

Гра «Один - багато»

На дошці чи на моніторі комп'ютера запис:

Зимі кінець, якщо заспівав жайворонок, зацвірінькали горобці, прилетіли дикі голуби, відлетіли в лісі, поля ворони, з'явилися шпаки. Вийшов з барлогу ведмідь, застрибав на лісовій галявині заєць.

- Які прикмети того, що зима закінчується?
- Як називаються слова, що відповідають на питання хто? і означають назви предметів? Запишіть у дві колонки іменники, що є назвами птахів і звірів, за зразком:

Один   Багато

Горобець   Горобці

Найактивніший ряд - переможець.

Гра «Хто більше»

Учні поділяються на дві команди. Перша команда добирає і записує іменники, які вживаються тільки в однині, друга - тільки в множині (в однині - молодь, лічба, читання, ходьба, доброта, сміливість, хоробрість, радість, любов; у множині - ножиці, граблі, ворота, дрова, макарони, гроші, канікули, жнива, харчі). спочатку вчитель організовує спостереження за словами, які називають один і кілька предметів, і порівняння цих слів. Внаслідок узагальнення діти неодмінно зроблять висновок про те, що, коли іменник називає один предмет, він вживається в однині, а коли більше предметів - у множині.

Оскільки учні при визначенні числа звертають увагу лише на смисловий бік поняття (один - багато), слід зорієнтувати їх на врахування формального показника однини і множини - закінчення (ліс - ліси).

Визначаючи число іменників, учні повинні дотримуватись певної послідовності дій:

- встановити, один чи більше предметів називає слово;
- визначити закінчення іменників у множині.

Це полегшує роботу вчителя над розширеним уявленням про число, зокрема, у іменників, які мають форму множини, але називають один предмет (окуляри), або, маючи форму однини, називають сукупність предметів (каміння).

Граматичне поняття роду іменників формується в 3 класі переважно на основі використання пояснювально-ілюстративного методу. При опрацюванні теми «Рід іменників» учитель має показати дітям, що:

- іменники бувають трьох родів: чоловічого, жіночого і середнього;
- для того, щоб визначити рід іменників, слід поставити їх у формі однини;
- рід деяких іменників слід замінити (собака - чол.р.).

У шкільній практиці традиційно розпізнавання роду іменників здійснюється підстановкою особових займенників - він, вона, воно чи присвійних - мій, моя, моє.

Це має повідомити учитель дітям перед виконанням ігрових вправ на розрізнення роду.

Вправи на визначення роду іменників

Гра «Визнач рід іменника»

Учитель демонструє малюнки із зображенням тварин, рослин, людей. У відповідь учні сигналізують

картками «ч..р.», «ж..р.», «с..р.».

Гра «Якого роду?»

На магнітофонну плівку записані іменники різних родів. Під час звучання запису слів учні у відповідь сигналізують картками «чол..р.», «жін..р.», «сер.р.».

Гра «Наш рід»

Учні поділяються на три групи за назвами родів іменника: «чоловічий», «жіночий» та «середній».

Учитель називає іменники різних родів. Кожна група плескає у долоні, якщо названий іменник відповідає її роду.

За помилку одного з учнів група дістає зауваження. Виграє та група, яка матиме найменше зауважень.

Вивчаючи відмінювання іменників, слід розкрити учням суть категорії відмінка – здатність виражати за допомогою закінчень та в окремих випадках прийменників синтаксичні зв'язки між словами.

Внаслідок вивчення відмінювання іменників учні повинні усвідомити:

- зміна іменників за відмінками служить для зв'язку їх з іншими словами;
- крім відмінкових закінчень для зв'язку слів використовуються прийменники;
- називний і давальний відмінки ніколи не вживаються з прийменниками, а місцевий – ніколи не вживається без прийменників;
- решта відмінків можуть уживатися як з прийменниками, так і без них [13, с.127].

Вивчення відмінків і типів відмінювання іменників за програмою передбачається в четвертому класі. Однак ґрунт для формування цього поняття готується поступово щн з першого класу. Практично з відмінковими формами іменників учні мають справу і при складанні словосполучень, і при відновленні деформованих текстів, і при змінюванні іменників за питаннями.

Особливістю засвоєння відмінків є те, що воно базується на вмінні учнів бачити зв'язки слів у реченні.

Ось чому роботу над вивченням відмінків можна починати лише після того, як діти навчаться виділяти з речення слова, пов'язані між собою граматично і за змістом, тобто словосполучення. Уже на початковому етапі вивчення відмінювання іменників учні, ще не знаючи відмінків, знайомляться з різними формами слова. Спостереження за зміною закінчень у словах в залежності від інших слів дає змогу учням усвідомити роль закінчень у мовленні.

На наступному етапі вивчення відмінювання іменників (4 клас), актуалізувати знання дітей про зміну слів за питаннями, вчитель знайомить школярів із назвами відмінків. Вивчення відмінювання іменників слід пов'язати з виробленням умінь розрізняти відмінки.

При визначенні відмінків треба привчити учнів дотримуватися потрібної послідовності дій:

- знайти слово, з яким пов'язаний іменник;
- від цього слова поставити запитання до іменника, відмінок якого визначається;
- за питаннями визначити відмінок [17, с.55].

Так учні свідомо оволодівають умінням визначати відмінки.

Вивчення системи відмінювання іменників полягає у виконанні ряду тренувальних вправ, які передбачають визначення відмінків іменників у тексті, постановку іменників у відповідній відмінковій формі, змінювання іменників за відмінками.

Вправи на змінювання іменників за відмінками

Гра «Наш відмінок»

Учні поділяються на три групи за назвами відмінків іменників: родовий, знахідний, місцевий або називний, давальний, орудний. Вчитель визначає іменники і проказує їх у реченнях. Кожна група плескає у долоні, якщо названий іменник відповідає її відмінкові.

За помилку одного з гравців група дістає зауваження. Виграє та група, яка має найменше зауважень.

Гра «Постав у потрібному відмінку»

Окремі іменники в тексті учитель диктує у початковій формі, а учні пишуть їх залежно від зв'язку іменників з словами в реченні.

Наприклад: 1. Пішла луна (гай). 2. Червоніє за (гора) калина.

Учні пишуть слова «гай» і «гора» в орудному відмінку.

Гра «Відмінковий ланцюжок»

Учитель називає іменник у називному відмінку і викликає учня, який повинен поставити іменник у родовому відмінку. Другий викликаний учень називає іменник у давальному відмінку і т.д. Виграє той, хто матиме найменше помилок.

Вивчення теми «Іменник» у початкових класах сприяє розвитку логічного мислення учнів, мови, усвідомлення роду граматичних категорій (роду, числа, відмінка), свідоме вживання різних граматичних форм в усному і пасивному мовленні школярів. Важливе значення у системі роботи вчителя займають дидактичні ігри.

1.2. Опрацювання молодшими школярами теми «Прикметник»

за допомогою дидактичних ігор

Завдання вивчення прикметника в 1-4 класах полягають у формуванні граматичного поняття «прикметник» як частини мови, що пов'язана з іменником, у виробленні навичок правопису родових і відмінкових закінчень прикметників, у розвитку вміння вживати прикметники в усному і писемному мовленні.

Учні повинні засвоїти, що прикметник:

- називає ознаку предмета;
- залежить від іменника;
- відповідає на запитання який?, яка?, яке?, які?;
- робить мовлення більш точним, емоційним і багатим [19, с.36].

Підготовка до усвідомлення поняття «прикметник» починається ще в період навчання грамоти. У цей період відбувається спостереження за лексичним значенням прикметника і знайомство з питаннями,

на які він відповідає. Учням слід показати, що ознаки предметів існують у житті, а слова лише називають їх, що один і той же предмет може мати кілька ознак кольору, смаку, розміру, призначення, тощо.

Одночасно з вирішенням цього завдання учитель знайомить учнів із постановкою відповідних питань: олівець (який?) червоний, чашка (яка?) порцелянова, плаття (яке?) нове.

Другокласники і третьокласники повинні усвідомити роль прикметника у реченні. З цією метою учитель організовує спостереження за двома реченнями чи невеликим текстом, які відрізняються наявністю або відсутністю в них прикметників (описи предметів чи природи). Внаслідок спостереження учні роблять висновок: точність, яскравість опису забезпечує вживання прикметників.

Важливо показати дітям залежність прикметника від іменника.

Подальша робота над застосуванням загального значення прикметника здійснюється шляхом збагачення словника учнів якісними відносними і присвійними прикметниками (без уживання термінів), спостереження за прямим і переносним значенням прикметників, добору потрібних способів і вибору з ряду синтаксисів точного слова.

Вправи на формування загального поняття про прикметник

Гра «Який? Яка? Яке?»

Учитель називає слово, яке відповідає на питання хто? або що? Гравці записують і добирають до нього та записують слова, які є назвами ознак, відповідають на питання який?, яка?, яке?

Наприклад: дуб старий, високий, гіллястий, товстий, зелений ...

Скільки слів запише гравець – стільки дістає балів. Знімається по два бали за неправильну відповідь.

Гра «Хто більше?»

Дається завдання дібрати якнайбільше прикметників, які відповідають на питання який? і в корені слова мають ненаголошений голосний [e] чи [и], який перевіряється наголосом. Перший варіант добирає слова з ненаголошеним [e], а другий – з ненаголошеним [и].

Гра «Заборонені прикметники»

Учитель диктує речення. Речення, в яких є прикметники на означення кольору, писати не можна.

Виграє той, хто правильно виконає завдання. Для цієї вправи можна використовувати різні речення.

Вивчаючи рід прикметників, учні мають з'ясувати, що:

- прикметники в однині змінюються за родами;
- рід прикметника залежить від іменника, з яким прикметник пов'язаний;
- прикметники чоловічого роду відповідають на питання який? і мають закінчення - [ий];
- прикметники жіночого роду відповідають на питання яка? і мають закінчення - [а], [я];
- прикметники середнього роду відповідають на питання яке? і мають закінчення - [e]. [є];
- у множині прикметники за родами не змінюються [11, с.17].

Під час вивчення прикметника слід показати учням, що на відміну від іменників прикметники змінюються за родами і що рід прикметника зумовлюється родом іменника, разом з яким прикметник утворює словосполучення.

Вправи на визначення роду прикметників

Гра «Наш рід»

Учитель називає словосполучення іменника з прикметником. У відповідь сигналізують ті учні, які мають відповідні картки: «ч.р.», «ж.р.», «с.р.».

Гра «3 іменників - прикметники»

На дошці записано 10 іменників. Учні отримують завдання: утворити і записати від кожного іменника прикметники чоловічого, жіночого і середнього роду.

Учитель через визначений час перевіряє виконання. За кожен правильно утворений прикметник зараховується по одному балу. За допущену помилку знімається два бали. Наприклад: зима (зимовий, зимова, зимове).

Гра «Якого роду прикметник?»

Учитель називає іменники з прикметниками. Учні відповідними картками показують, якого роду іменник і прикметник. Виграє той, хто найменше помилятиметься.

Вивчаючи число прикметників, діти повинні усвідомити, що прикметники мають два числа – одну і множину; прикметники завжди стоять у тому числі, що й іменники, з якими пов'язані. З терміном «число» учні вперше зустрічаються в першому класі, однак у другому класі вони вчаться практично змінювати прикметники разом з іменниками за зразком «один – багато». Така підготовча робота створює ґрунт для розуміння того, що число прикметника – це самостійна, й повністю залежна від іменника категорія. Розділити за принципом «один – багато» можна тільки предмети, а не ознаки, а ознака приписується одному предметові (прикметник в однині) або групі предметів (прикметник у множині).

Вправи на змінювання прикметників за числами

Гра «Визнач число»

Учитель називає словосполучення іменників з прикметниками в однині і множині. У відповідь учні сигналізують картками з написами «однина» і «множина».

Гра «Хто швидше перетворить однину в множину»

На дошці написано 10 прикметників з іменниками в однині. Треба написати в множині лише прикметники та іменники чоловічого роду.

Виграє той, хто першим правильно виконає завдання.

Знайомлячись із відмінюванням прикметників, учні повинні усвідомити, що відмінок прикметника визначається за відмінком іменника. Показати це можна на таблиці відмінкових закінчень прикметників чоловічого і середнього родів і відмінкових закінчень прикметників жіночого роду. Робота з таблицями дасть учням змогу простежити за тим, як змінюються прикметники за відмінками і поставити відмінкові питання прикметника.

Учні помітять, що відмінкові закінчення іменника із зв'язаним з ним прикметником різні, визначити відмінок прикметника можна за відмінком іменника, відмінкове закінчення прикметника збігається із закінченням питання, на яке він відповідає (який? – зелений, якого? – зеленого).

Виконання різних тренувальних вправ на визначення відмінків прикметників і правильне вживання їх відмінкових форм у словосполученні й реченні слід поєднувати із систематичною роботою над розвитком усного і писемного мовлення молодших школярів.

Отже, вся система роботи з граматичними категоріями прикметника спрямована на усвідомлення

учнями особливостей цієї частини мови у порівнянні з іменником і на розвиток умінь використовувати прикметники в різних мовних ситуаціях.

1.3. Дидактичні ігри у роботі над дієсловом в початкових класах

Вивчення дієслова як частини мови, її форм і правопису в початкових класах дається в елементарному вигляді і розподіляється за класами.

Під час вивчення теми «Дієслово» слід:

- сформулювати в учнів початкове уявлення про дієслово як частину мови;
- розвинути вміння свідомо вживати дієслова в активному і пасивному мовленні;
- виробити навички правопису особових закінчень найбільш уживаних дієслів I і II дієвідмін [5, с.57].

Усі ці завдання розв'язуються одночасно. Формуючи в учнів загальне поняття про дієслово, учитель показує дітям, що:

- дієслово – це слово, що називає дію;
- дієслова відповідають на питання що робити?, що зробити? і т.д.

Вправи на формування загального поняття про дієслово

Гра «Що робити?»

Учитель називає слово, яке відповідає на питання хто?, учні запитують його, а потім самостійно добирають і записують слова, які відповідають на питання що робити? і т.д.

Скільки слів запише учень, стільки дістає балів.

Знімається два бали за кожну помилку.

Гра «Напиши п'ять прикладів з двома дієсловами»

Учитель пропонує написати п'ять прикладів, у яких має бути два дієслова.

1. Краще не обіцяти, як слова не здержиш.
2. Книжка вчить як на світі жити.
3. Правда й з дна моря виринає, а не правда потопає.
4. Хто з правдою зріднився, той грому не боїться.

У процесі застосування числа дієслів учні усвідомлюють, що:

- дієслово змінюється за числами;
- дієслова мають два числа – однину і множину;
- у реченні дієслово-присудок стоїть у тому ж числі, в якому підмет-іменник (займенник) [12, с.43].

Підготовча робота до сприйняття учнями поняття «число дієслів» починається ще в період навчання грамоти, коли діти в одному випадку ставлять питання що робити?, а в іншому – що робить?

Формуючи поняття роду дієслів, досягається розуміння учнями того, що форми мають тільки дієслова минулого часу однини, рід дієслів залежить від роду пов'язаних з ними іменників (займенників).

Опрацьовуючи часові форми дієслова, учні з'ясовують, що:

- дієслова змінюються за часами;
- дієслова мають три часи: теперішній, минулий, майбутній;
- дієслова теперішнього часу називають дію, яка відбувається тоді, коли про неї говорять;
- дієслова минулого часу називають дію, яка відбувалася раніше, ніж про неї говорять;
- дієслова майбутнього часу називають дію, яка відбувається після того як про неї сказали.

Вправи на розрізнення часових форм дієслів

Гра «Наш не наш час»

Учні поділяються на три групи за назвами часів дієслів: «теперішній», «минулий», «майбутній». Учитель проказує речення або пише їх на дошці. Коли у реченні, наприклад, є дієслова минулого часу, то учні з групи минулого часу піднімають руки, а решта учнів каже: «Не наш час». Коли у реченні є дієслова двох часів, то руки піднімають обидві групи учнів.

Виграє та група, учні якої зроблять найменше помилок.

Свідоме застосування учнями часових форм готує ґрунт для наступного вивчення особових закінчень дієслів.

Внаслідок ознайомлення з дієвідмінюванням учні повинні знати, що:

- дієслова теперішнього і минулого часу змінюються за особами і числами;
- дієслова 1-у, 2-у, 3-ю особу однини і множини;
- існують два типи дієвідмін - I і II;
- до I дієвідміни належать дієслова, які в третій особі множини мають закінчення -уть, -ють, що і визначає написання букв е, є в особових закінченнях;
- до II дієвідміни належать дієслова, які в третій особі множини мають закінчення -ать, -ять, що й визначає написання букв и, і в особових закінченнях [7, с.2].

Після того, як учні оволоділи навичками визначення особи дієслова за закінченням, їх слід підвести до розуміння закономірності, яка лежить в основі поділу дієслів на дієвідміни. Для цього вчитель використовує таблицю змінювання дієслів теперішнього і майбутнього часів за особами, звертає увагу школярів на особові закінчення і повідомляє, що дієслова поділяються в залежності від особових закінчень на дві дієвідміни.

Вправи на визначення особи та дієвідміни дієслова

Гра «Яка дієвідміна?»

Вчитель називає дієслова, учні на картках показують до якої дієвідміни належать ці слова.

Виграє той, хто найменше помилиться.

Гра « Яка особа?»

Учитель проказує речення, в яких є дієслова. Учні визначають особи у цих дієсловах і показують за допомогою карток відповідь.

Виграє той, хто жодного разу не помилиться. Для гри можна використовувати речення із збірників диктантів для початкових класів чи інших посібників.

Гра «Хто швидше?»

Учитель пише на дошці дієслова в неозначеній формі. Учні повинні списати їх, визначити дієвідміну кожного дієслова і дібрати до кожного антонім. виграє той, хто першим виконає правильно завдання.

Наприклад: шити – I дієвідміна, пороти.

Вивчення неозначеної форми дієслова передбачає усвідомлення учнями того, що ця форма не має часу, числа, особи і роду.

Вивчення теми «Дієслово» дає великі можливості для одночасної роботи для розвитку усного і писемного мовлення учнів.

1.4. Формування граматичного поняття про займенник засобами дидактичної гри

Займенник є найбільш абстрактною частиною мови. У свідомості дітей поняття про нього сформувався не може. Через це у початковій школі вивчається лише особові займенники.

Вправи на вивчення теми «Займенник»

Гра «Спіймай Займенник»

Учитель проказує речення, в якому є займенник. Учні визначають його у реченні і плескають у долоні. Виграє той, хто найменше помиляється.

Для гри учитель використовує речення, опираючись на підготовленість класу.

Гра «Угадай займенник»

На картках (декілька варіантів) написано речення з пропущеними в них займенниками. Учні вставляють потрібні займенники. Виграє той, хто першим правильно виконає завдання

Гра «Хто найшвидше напише три займенники з двома е?»

Учитель пропонує написати три займенники, щоб у кожного з них було по дві букви е, наприклад: мене, тебе, себе. Виграє той, хто першим правильно виконає завдання.

Гра «Хто найшвидше напише три займенники з ьо, його?»

Учитель пропонує написати три займенники, щоб у кожному з них було буквосполучення ьо чи його, наприклад: на ньому, його, йому.

Виграє той, хто найшвидше правильно виконає завдання.

Гра «Що це за займенник?»

1. Назвіть займенник I особи однини, який вказує на особу, яка сама про себе говорить.
2. Назвіть займенник II особи однини чоловічого роду, який вказує на особу або предмет, про яких розповідають.
3. Назвіть займенник II особи множини, який вказує на осіб, до яких ми звертаємося.
4. Назвіть займенник, який вказує на особу, до якої ми звертаємося.

Формування граматичного поняття про займенник починається в 4 класі і продовжується в старших класах.

Програмою 1-4 класів передбачено ознайомлення дітей із загальним поняттям про займенник, із зазначенням особових займенників, їх синтаксичною роллю.

Вивчаючи тему «Займенник», учні мають засвоїти, що:

- займенник, як і іменник та прикметник, є частиною мови;
- займенники не називають того, про кого або про що йде мова, а тільки вказують на них;
- визначати за займенником назву певної особи чи предмета не можна, якщо раніше вона не була відома;
- займенники змінюються за відмінками і числами, а займенники третьої особи однини ще й за родами;
- займенники дають можливість уникнути одноманітності тексту, викликану повторенням одних і тих самих повнозначних слів [14, с.97].

Починається формування поняття про займенник із ознайомлення учнів з однією з основних лексичних ознак цієї частини мови: вказує на предмет, не називаючи його.

Вводяться терміни «перша, друга, третя особи». Аналізуючи приклади, учні встановлюють, що займенники я, ти, він, вона, воно співвідносяться з однією іменників, а займенники ми, ви, вони співвідносяться з однією іменників; займенник він співвідноситься з іменниками чоловічого роду, вона – жіночого роду, воно – середнього роду, інші особові займенники форми роду не мають.

Опрацьовуючи загальні відомості про займенник, треба обов'язково звернути увагу учнів на використання їх для урізноманітнення мови. З цією метою корисно запропонувати в поданому тексті замінити повторювані іменники відповідними займенниками.

Наступна робота по формуванню граматичного поняття «займенник» спрямовується на ознайомлення учнів із зміною особових займенників за відмінками.

Внаслідок вивчення відмінювання особових займенників учні повинні знати, що:

- займенники змінюються за відмінками;
- зміна займенників за відмінками служить для зв'язку їх з іншими словами;
- називний і давальний відмінки ніколи не вживаються без прийменників;
- решта відмінків можуть вживатися як з прийменниками, так і без них [21, с.85].

Засвоюючи відмінювання займенників за відмінками, учні повинні навчитися співвідносити форми непрямих відмінків займенників з формами називного. Школярі мають усвідомити, що форми мене, мені, мною чи тебе, тобі, тобою – це ті самі займенники я, ти але змінені за відмінками.

1.5. Методи і прийоми ігрової діяльності при вивченні прислівника

З прислівником як частиною мови учні ознайомлюються тільки в 4 класі. Вони отримують перше уявлення про специфічні особливості цієї частини мови, вчать розпізнавати прислівники в тексті, знайомляться з прислівниками, близькими і протилежними за значеннями, практично засвоюють правопис найчастіше вживаних прислівників.

Завдання вчителя під час формування поняття «прислівник» полягає в тому, щоб:

- досягти практичного усвідомлення прислівника як лексико-граматичної групи слів;

- навчити розпізнавати прислівники серед відомих дітям частин мови;
- формувати вміння вживати цю групу слів в усному і писемному мовленні;
- домогтися, щоб учні практично оволоділи навичками правопису найпоширеніших груп прислівників, передбачених програмою [21, с.68].

Формування граматичного поняття «прислівник» починається з виявлення в цій частині мови трьох ознак: питання, на які відповідає прислівник, його незмінність і зв'язок із дієсловами.

Закріплення отриманих відомостей про прислівник відбувається під час виконання учнями різних тренувальних вправ, таких як:

- виписування з тексту дієслів з прислівниками;
- утворення від іменників однокореневих прикметників, а потім прислівників.

Вправи на вивчення теми «Прислівник»

Гра «Спіймай прислівник»

Учитель проказує речення. Учні, почувши прислівник, плескають у долоні, Виграє той, хто не помилився.

Гра «Хто швидше?»

Учитель пропонує написати п'ять прислівників, що відповідають на питання як? і п'ять прислівників, що відповідають на питання коли?

Наприклад: (як?) весело, уважно, щасливо, радісно, точно; (коли?) щодня, восени, вчасно, вранці, сьогодні.

Виграє той, хто першим правильно виконає завдання.

Гра «Допиши прислівник, протилежний за значенням»

Учитель пропонує декілька варіантів карток, на яких записано десять прислівників. Учні до кожного з них дописують протилежні за значенням (антоніми), наприклад: вгору – вниз, холодно – тепло, взимку – влітку, сумно – радісно.

Виграє той, хто правильно і швидко виконає завдання.

Гра «Лото з прислівниками»

Учні одержують картки, на яких написано по три речення з пропущеними прислівниками. Ці прислівники написані на окремих картках, які тримає вчитель і називає їх. Учень, у якого на картці є речення, де пропущено цей прислівник, піднімає руку і отримує картку із словом.

Виграє той, хто першим підбере потрібні прислівники до речень

Виконання різноманітних лексичних вправ сприяє не тільки розвитку мовлення дітей, а й закріпленню в них навичок у розпізнаванні і правильному написанні прислівників.

Молодші школярі знайомляться з числівником як частиною мови в 4 класі. Вони отримують перше уявлення про специфічні особливості цієї частини мови, вчать розпізнавати числівники в тексті, практично засвоюють правопис найчастіше вживаних числівників.

Вивчаючи числівник, учні мають засвоїти, що:

- числівник є частиною мови;
- числівники означають кількість предметів або їх порядок при лічбі;
- числівники відповідають на питання скільки?, який?, котрий?;
- числівники бувають кількісні і порядкові (кількісні означають кількість предметів і відповідають на питання скільки? (три), а порядкові означають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання який?, котрий? (третій));
- числівники змінюються за відмінками, а порядкові ще й за числами і родами;
- Числівники роблять мовлення більш точним та емоційним [16, с.24].

Вправи на вивчення теми «Числівник»

Гра «Скільки? Котрий?»

Учитель називає числівник. Кидає м'яча учневі, який визначає і називає питання до цього числівника та повертає м'яч учителю.

Виграє той, хто не помилився..

Гра « Естафета»

Учитель називає кількісний числівник і дає учневі прапорець (іграшку, м'яча тощо). Учень у відповідь називає порядковий числівник, називає інший кількісний числівник і передає естафету наступному учаснику.

За правильну відповідь зараховується один бал.

Виграє той, хто набрав найбільше балів.

1.7. Ознайомлення молодших школярів з прийменниками за допомогою ігрової діяльності

Як самостійна частина мови прийменник вивчається у 2 класі. Однак ще в букварний період навчання грамоти учні практично знайомляться з цією частиною мови під час читання вміщених у букварі текстів і запису речень.

Отже, ще в цей час у вчителя з'являється нагода пояснити дітям роздільне написання прийменників («Маленьких слів») з іншими словами.

Вправи на вивчення теми «Прийменник»

Гра «Спіймай прийменник»

Учитель показує речення з прийменником. Учні сплеском у долоні «ловлять» прийменники.

Гра «Встав прийменник»

Учні одержують картки, на яких записано слова, а також набір прийменників. До кожного слова потрібно дібрати та поставити відповідні прийменники.

Наприклад: (у) лісі, (на) столі, (під) деревом, (за) хатою.

У 3 і 4 класах учні знову повертаються до вивчення прийменників з метою зіставлення їх із префіксами, на основі чого закріплюються навички роздільного написання прийменників і злитого – префіксів. Крім того, вивчаючи відмінювання іменників, школярі дізнаються, з якими прийменниками вживаються окремі відмінки іменників.

Основне завдання вчителя під час опрацювання теми полягає у формуванні вміння виділяти прийменники з мовного потоку, демонстрації ролі прийменників у реченні, формуванні навичок роздільного написання прийменників із словами [6, с.88].

Уміння виділити прийменники з мовного потоку учитель прищеплює ще в період навчання грамоти, коли учні ділять речення на слова або читають речення, до складу яких входять прийменники.

На цьому етапі ознайомлення учнів з прийменниками учитель ще не показує їх ролі у реченні. У 2 класі цьому завданню підпорядковується вся робота над засвоєнням прийменника. Тут слід підвести школярів до усвідомлення того, що:

- слова у, до, на, по, над та інші називаються прийменниками;
- Прийменники служать для зв'язку слів у реченні.

Крім того удосконалюються вміння учнів писати прийменники окремо від інших слів. Термін «прийменник» учитель вводить після того, як діти усвідомлять функцію цієї частини мови.

У 3 класі робота над вивченням прийменника спрямовується на розвиток в учнів вміння розрізнати прийменники і префікси.

Учні повинні з'ясувати, що:

- прийменники служать для зв'язку слів у реченні, а префікси – для утворення слів;
- прийменники пишуться окремо із словами, а префікси – разом (вони є частиною слова);
- між прийменником і словом можна поставити допоміжне слово, а між префіксом і коренем – ні [12, с.38].

Найважливішим у початкових класах є те, щоб учні здобули практичні знання, усвідомили функціональну роль кожної частини мови та їх найважливіших граматичних категорій у мовленні. На вивчення частин мови вчитель повинен звертати особливу увагу, адже у ході опрацювання цих тем в учнів закріплюються та вдосконалюються вміння граматично правильно будувати словосполучення і речення, вводити їх у зв'язні висловлювання, продовжують формуватися орфоепічні вміння і навички.

Надзвичайно важливим у вивченні частин мови в початкових класах є підбір цікавих вправ, мовних ігор, загадок, ребусів на уроках вивчення частин мови. Вчитель повинен завжди пам'ятати про це адже цікаві вправи та ігри з словами полегшують розуміння нового матеріалу, його закріплення, сприяють розвитку в дітей вміння аналізувати, синтезувати, класифікувати, порівнювати, робити нові висновки, вони активізують, поширюють словниковий запас школярів, прищеплюють інтерес і любов до вивчення мови.